

Ю. О. Шульмейстер

## «Бюро» доктора Візенталя

Висвітлюється життєвий шлях Симона Візенталя — наполегливого діяча у справі виявлення та покарання воєнних злочинців, докладно розповідається про тривалі та складні пошуки ним одного з найжорстокіших гітлерівських катів — А. Ейхмана, організатора знищення 6 млн. євреїв Європи.

Доктор Симон Візенталь — голова Всесвітнього союзу євреїв, які переслідувалися фашистським режимом, — особа досить відома, хоча про нього в нашій країні почали писати лише недавно. Згадую, як письменник Володимир Беляєв показував книги, подаровані йому Симоном Візенталем, розповідав, як останній присвятив все своє життя розшуку гітлерівських катів, які переховувалися від правосуддя, як виявив організатора знищення європейських євреїв Адольфа Ейхмана. У минулому, особливо після чехословацьких подій 1968 р., у Польщі, а потім і в СРСР стали поширюватися вигадки, нібито С. Візенталь вижив тому, що прислужувався гітлерівцям. Ще тоді В. Беляєв на ці звинувачення відповів лише одним словом: «Дурниця!».

Автору цих рядків пощастило вперше зустрітися з С. Візенталем у 1989 р. Після виходу в світ моєї книги «Гітлеризм в історії євреїв» (1990 р.) ми знову зустрілися. Ця зустріч, яка відбулася в Австрії на запрошення С. Візенталя, тривала кілька днів. Незважаючи на свій вік (82 роки), він виглядає бадьорим та енергійним, має ясний розум. Поводить себе просто і одягається досить скромно. Таким же скромним є все, що його оточує. Відоме всьому світові бюро Візенталя розташувалося на тихій, невеличкій вулиці Зальцторгассе, 6, у квартирі, яку міг би займати заможний житель Відня. С. Візенталь — почесний доктор наук п'яти провідних західних університетів, лицар ордена Почесного легіону Франції, кавалер західнонімецького Великого Хреста на стрічці, нагороджений також орденами та медалями інших держав.

Як же починався його життєвий шлях?

Народився С. Візенталь 31 грудня 1908 р. в Бучачі — невеликому містечку Австро-Угорської імперії (нині в Тернопільській області) в сім'ї комерсанта. У той час там проживало 6 тис. євреїв, 2 тис. поляків і 1 тис. українців. Жили відособлено: кожна національна громада за своїми звичаями та ритуалами. Сім'я Візенталів була заможною. Коли почалася перша світова війна, батько пішов на фронт солдатом. У 1915 р. він загинув. У той час коли російські війська зайняли Бучач, мати Візенталя з двома дітьми перебувала у Відні. Там Симон закінчив два класи школи. У 1917 р. його сім'я знову повернулася в Бучач. Всі роки до нападу Німеччини у 1941 р. на Радянський Союз С. Візенталь проживав на заході України. Пізніше у своїх мемуарах «Право, не помста»<sup>1</sup> цьому регіону він присвятив чільне місце.

Чим автору мемуарів запам'яталося дитинство? Коли західноукраїнська республіка агонізувала, Бучач часто переходив то до польських військ, то — червоноармійських частин, то — петлюрівців. Зміна влади

<sup>1</sup> Wisenthal Simon. Recht, nicht Rache: Erinnerungen.— Frankfurt/M.— Berlin, 1988. Книга одночасно видана німецькою та англійською, а на сьогодні — більше ніж двадцятьма мовами.

супроводжувалася погромами. Особливу жорстокість, як згадує Візенталь, виявляла петлюрівська кавалерія. Під час одного з погромів йому, дванадцятирічному хлопчикові, п'яний вершник шаблею розсік стегно аж до кістки.

Нині свідчення та оцінки С. Візенталя — антикомуніста — набувають особливої ваги.

У 1986 р. Симон Візенталь видав книгу «Кожний день — день пам'яті»<sup>2-3</sup>, у якій по днях, з документальною точністю розкривається трагедія єврейського народу. Ось лише деякі з фактів. 8 січня 1919 р. у Житомирі почався шестиденний погром, вбито 53 євреї, поранено 19. 4 лютого 1919 р. — дводенний погром у Єлисаветграді. 22 євреї вбито, 50 — тяжко поранені. 9 лютого 1919 р. — погром у Білій Церкві. Багато євреїв убито, поранено, багато єврейських жінок та дівчат було згвалтовано. 1 квітня 1919 р. — єврейський погром у Малині. 3 євреї вбито, 20 — тяжко поранені.

Проте повернемося до автобіографії С. Візенталя. Пережив погроми, закінчив архітектурно-будівельний факультет Львівського політехнічного інституту, після возз'єднання Західної України з УРСР певний час працював в Одесі, потім повернувся до Львова. І ось війна. Про це Симон Візенталь згадує: «Через вісім днів (після початку війни. — Ю. Ш.) останній російський солдат залишив Львів, з'явилися перші німецькі мундири. Це була українська допоміжна частина, яка три дні і три ночі здійснювала погром. Вбили шість тисяч євреїв»<sup>4</sup>. 6 липня 1941 р. Візенталя схопили і кинули в колону, яка налічувала кілька сот євреїв — юристів, лікарів та вчителів. Всіх пригнали у в'язницю «Бригідки».

Все ті ж солдати вишикували євреїв обличчям до тюремної стіни, стали позаду своїх жертв. Один з військових, переходячи від в'язня до в'язня, розстрілював, а його помічники кидали трупи у довгі ящики.

Так продвжувалося до церковного дзвону. Пролунала команда: «Досить, полудень!».

Тих, кого не встигли розстріляти, розвели по камерах. А потім трапився щасливий випадок. Виявилось, що в українській допоміжній поліції служили різні люди, з різних мотивів. Були серед них й такі, які напевно, вирішили у такий спосіб пережити важкий воєнний час, будь що вижити.

Перебуваючи в одиночній камері, Візенталь прокинувся від яскравого світла електричного ліхтаря та вигукну: «Пане Візенталь, що Ви тут робите?». Так він зустрівся із своїм довоєнним співробітником Боднаром — функціонером допоміжної поліції. Саме він і визволив Візенталя, привів до себе додому, переховував з ризиком для життя. Незабаром Візенталь повернувся додому. Через деякий час з дружиною, матір'ю і тещею опинився в гетто. А відтак, разом з тисячами інших євреїв, він з дружиною став в'язнем Янівського табору. А батьки?

Візенталь повідомляв: «У серпні 1942 р. на львівському вокзалі євреїв вкинули у товарні вагони, в одному з них була моя 63-річна мати. Разом з іншими загинула в Белзеці. Матір дружини вбили українські поліцаї на сходах її будинку»<sup>5</sup>.

У Янівському таборі Візенталю поталанило. Потрапивши в команду, яка працювала в залізничних майстернях, він налагодив зв'язки з підпільниками. Через них дістав для дружини Цілі фіктивні документи на польку. Добре, що вона була білявою, та й зовнішність не видавала. Підпільники допомогли їй втекти, зустрівся вже після війни.

<sup>2-3</sup> Wisenthal Simon. Jeder Tag — ein Gedenktag. — Berlin, 1988.

<sup>4</sup> Ibid. — S. 21.

<sup>5</sup> Ibid. — S. 23.

Перед тим, як викласти дальші події, наведемо міркування С. Візенталя про те, як склалися взаємовідносини між ватажками українських націоналістів та гітлерівцями. Аналізуючи цю проблему, він констатує: «В тридцяті роки німецькі нацисти вселяли великі надії в українських націоналістів, обіцяли сприяти незалежності. Через три тижні після нападу на Радянський Союз припинив існування український уряд \*... Німеччина дивилася на Україну лише як на регіон для «народу без простору» \*\*. Українське націоналістичне прагнення було заборонене, а ті чи інші його прибічники опинилися в полоні. Порівняно мало хто дав відсіч, інші, наперекір всьому, приєдналися до нацизму, прилучилися до «панівного класу». До цього часу жили відтіснювані поляками та євреями, тепер одержали можливість діяти... З німецькою ґрунтовною організованістю нацисти використовували їх слабкість (антисемітизм.— Ю. Ш.). В результаті цього, практично всі акції проти євреїв здійснювали українська допоміжна поліція, два—три німецькі есесівські керівники чи шуцполіцаї»<sup>6</sup>.

Візенталь досить категорично підкреслює: «Я не збираюся стверджувати, що все українське населення сповідувало антисемітські почуття... Була українська інтелігенція, яка подавала допомогу євреям»<sup>7</sup>. Таких людей було немало і серед українців, і навіть серед німців, причому як інтелігенції, так й простих трудівників, про що автор цих рядків й розповідає у всіх своїх книгах.

В Янівському таборі мало хто вижив. Як же вцілів Візенталь? Мінливість долі, та й годі. Архітектор був хорошим художником, і це помітили шеф львівських залізничних майстерень Г. Гжентерт та оберінспектор А. Кольраутц. Вони доручили йому малювати плакати, лозунги тощо. Якось Кольраутц сказав Візенталю: «Настане час, ще доведеться соромитися того, що есесівці чинили у Львові».

20 квітня 1943 р. есесівці Янівського табору вирішили ознаменувати день народження Гітлера «святковим» вбивством євреїв. Серед відібраних жертв опинився й Симон Візенталь. Загнали смертників у прохід між огорожею з дроту, по одному підганяли до ями, розстрілювали. С. Візенталь вдруге прощався з життям. Чекав на наказ: «Наступний!», а почув: «На вихід!». Що ж трапилось? Шеф залізничних майстерень Гжентерт врятував Візенталя. Німець терміново прибув у табір, поставив вимогу повернути працівника, бо той не закінчив плакат-поздоровлення до дня народження Гітлера. Довелось відпустити Візенталя, який закінчив плакат. Останній з написом «Ми дякуємо нашому фюреру!» було вивішено на львівському залізничному вокзалі.

Це було не останнє випробування для Візенталя. Як й інші в'язні, які вижили, він ще не раз перебував на межі смерті. Рятували люди, іноді — випадок, збіг обставин.

Навесні 1943 р. почалося відправлення на смерть останніх євреїв, які працювали на львівських підприємствах. Нацист Кольраутц запитав Візенталя: «Чого чекаєте?». Більше нічого не сказав, виписав перепустку для закупівлі у місті матеріалів для малювання. Супроводжуючим виділив неповороткого і недоумкуватого поліцейця. Візенталю вдалося втекти. Кольраутца більше не бачив. Пізніше дізнався, що той подав рапорт про відправлення на фронт, що загинув він в кінці війни у Берліні.

А Візенталь? Після нетривалого переховування у друзів знову був схоплений і знову (хоча й випадково) потрапив у Янівський табір.

Комендант цього табору гауптштурмфюрер СС Варцок, побачивши Візенталя, з посмішкою сказав підлеглим: «Радість-бо яка, блуд-

\* Йдеться про створення 30 червня 1941 р., в перший же день окупації гітлерівцями Львова, уряду Стецька — найближчого соратника С. Бандери.

\*\* «Народом без простору» Гітлер називав німців.

<sup>6</sup> Wisenthal Simon. Recht, nicht Rache.— S. 255—256.

<sup>7</sup> Ibid.

ний син повернувся». Полонений не мав ілюзій, а лише мріяв про швидке закінчення мук, вираховував хвилини до смерті. Садист Варцок не побажав позбавити себе насолоди продовження цих мук. Він звернувся до Візенталя з такими словами: «Ти гадав, що тебе розстріляють з іншими. Помиляєшся, тут вмирають, коли захочу я. Йди в барак, працювати не будеш, чекай на смерть».

Візенталь чекав... Дочекався припинення розстрілів. У Янівському таборі нечисленні в'язні стали гарантією виживання двохсот есесівців з адміністрації та охорони. Знищать останніх євреїв — стануть непотрібними, і всіх відправлять на фронт.

Наближався час визволення Львова. Есесівці Янівського табору мріяли лише про те, як уникнути кари, втекти. Ось чому двісті табірних наглядачів охороняють як велику цінність кілька десятків доходять у жалюгідному лахмітті. Пішим порядком або на захопленому транспорті всі пересуваються на захід. Дійшли до Хемніца, потім — Бухенвальд. Червона Армія стрімко наступає, втеча продовжується.

3 лютого 1945 р. три тисячі в'язнів Бухенвальда на відкритих вантажівках перевозять в Маутхаузен — гітлерівський концтабір в Австрії. 1800 в'язнів загинули в дорозі, на місце призначення прибуло — 1200. Симона Візенталя — високого, широкоплечого, вагою всього в 50 кілограмів — кинули в барак для смертників. А вранці 5 травня 1945 р. він був визволений американськими військами.

Пройшовши через усі муки фашистського пекла, Візенталь не згодний з ізраїльтянами, які обстоюють позицію «колективної провини» всіх німців та австрійців за гітлерівський геноцид. Ось одне з його основних суджень щодо цього: «Подібні дії не є перевагою певного народу. Оскільки своєю працею я привернув увагу світової громадськості до австрійських та німецьких військових злочинців, то я не хочу, щоб ці два народи вважали найзлочиннішими».

С. Візенталь пам'ятає і шанує рятівників. Для нього благородство не має національних та соціальних кордонів. Все життя зберігає вдячність до колишнього націонал-соціаліста Генріха Гжентерта. У 1965 р. запросив його як почесного гостя на весілля своєї дочки.

Для Візенталя справедливість — не всепрощення. Все післявоєнне життя він веде боротьбу за покарання воєнних злочинців. Переконаний, що непокарання їх відкриває шлях до нових злочинів. Через багато років, що минули після війни, важко розшукувати воєнних злочинців, збирати докази, не легше добитися правосуддя. Симон Візенталь це відчув з самого початку боротьби за покарання воєнних злочинців.

Коли та як почалася ця боротьба?

Визволивши Маутхаузен, військові з США передали управління колишнім концтабором самим в'язням. Один з них — поляк Казимеж Русинек — став помічником американського коменданта. Якось Візенталь пішов до нього, щоб взяти перепустку в місто. Русинек вже закривав двері свого кабінету і не захотів повернутися в канцелярію та вписати потрібний папірець. Більше того, він дав ляпаса прохачу.

Візенталь сприйняв цю образу важче, ніж есесівські знущання. Ще б пак! Війна закінчилася, а євреїв усе ще б'ють! Пішов із скаргою до американського коменданта. На цьому в таборі кар'єра К. Русинек скінчилася. Його перевели в барак, де знаходилися есесівці. Пізніше, за правління Гомулки, він певний час був віце-міністром культури Польщі.

Після інциденту з Русинеком Візенталь попросив у американського коменданта дозволу брати участь у допитах нацистських злочинців. Такий дозвіл йому було надано за умови, якщо він складе список гітлерівських злочинців, які йому добре відомі. Не одному Візенталю давалося таке завдання. Як правило, колишні в'язні називали три — чотири прізвища, які їм запам'яталися. Список Симона Візенталя мав кілька сторінок. За № 1 у ньому був названий начальник СС та поліції

Фріц Катцман, а за № 91 — есесівка з Голландії Анна Мейнель, яка катувала у таборі Венусберг дітей та жінок. Візенталь став співробітником відділу по розшуку воєнних злочинців.

Один з розділів його книги «Право, не помста» має назву «Від зайця до мисливця». В ньому розповідається, як важко було перевтілитися з того, кого переслідували, хто чекав від будь-якого нациста у будь-яку мить смерті, на переслідувача, викривача вбивць. Коли у перші дні нової роботи на допит привели есесівця, Візенталь мимоволі витягнувся. Коли ж подивився на есесівця, той сам тремтів від страху.

Так почалася його діяльність. Візенталь швидко переборов табірний синдром, став співпрацювати з Сі-Ай-Сі — американською контррозвідкою та з ОСС — Управлінням особливих стратегічних служб, на базі якого в 1947 р. було створено ЦРУ. Начальником європейського відділу ОСС був Аллен Даллес.

Чи розшукували ОСС та Сі-Ай-Сі воєнних злочинців, чи рятували їх? Протягом багатьох років радянські автори, та й не тільки вони, стверджували, що розвідувальні служби США тільки тим і займалися, що рятували нацистів, винних у найтяжчих злочиннях. А Нюрнберзький процес розглядали як останній етап, що передував «холодній війні».

Висвітлення даних проблем лише на основі «чорне — біле», що панувало в нашій історіографії не так давно, заважало пізнати істину. Багато що замовчувалося, не до кінця говорилося, а то й просто перекручувалося. Важко дається подолання цих вад й нині.

У нас не писали, наприклад, про те, як органи правосуддя США після Нюрнберзького процесу над головними воєнними злочинцями продовжували розшукувати, викривати та судити нацистських голово-різів. Так, колишній начальник тилового району групи армії «Південь», генерал піхоти фон Рок за злочинні дії, здійснені ним проти громадян та військовополонених на Україні, був у жовтні 1948 р. засуджений на 20 років тюремного ув'язнення. На жаль, до цих пір в нашій літературі та засобах інформації повідомляється переважно про приховування американцями німецьких воєнних злочинців...

Співробітництво Симона Візенталю з розвідувальними службами США було не тільки виправданим, а й необхідним. Він не бачив інших можливостей для покарання нацистських катів.

Післявоєнне життя Симона Візенталю з самого початку було пов'язане з розшуком начальника відділу IV-A-4 гестапо, оберштурмбанфюрера Адольфа Ейхмана — організатора вбивств мільйонів євреїв Європи.

Почався цей розшук у травні 1945 р. Тоді ще справжньої ролі Ейхмана ніхто не знав. У першому списку військових злочинців, складеному Єврейським агентством, навіть не було його імені. Окремо зазначалося, що він є високопоставленим гестапівським спеціалістом з єврейського питання. Потім від шефа бюро ОСС у Лінці капітана О'мера дізнався, що Ейхман був начальником відділу гестапо, який займався єврейською проблемою. Тоді й позначив Візенталь у своєму записнику це ім'я та почав ним займатися всерйоз.

В Лінці бюро ОСС знаходилося на Ландштрассе, 36, а Симон Візенталь жив поруч з ним. Коли він у своїй кімнаті розглядав списки вбивць євреїв, підійшла господарка квартири і, заглянувши через плече, побачила прізвище Ейхмана. Вона сказала: «Це, напевно, есесівський генерал, який відав євреями. Його батьки живуть на цій же вулиці, поруч з нами, їх будинок номер 32». Все збіглося. Щоправда, Ейхман був не генералом, а есесівським підполковником.

Це була неймовірна удача! Проте одразу заарештувати Ейхмана не вдалося. В своїй книзі Візенталь визнає, що за умови ліпшої організації розшуку цього злочинця його піймали б набагато раніше. І все ж у цієї невдачі був й інший бік. Якби Ейхмана заарештували одразу після війни, то його судили б як рядового воєнного злочинця.

Багаторічні розшуки, величезна за обсягом праця в архівах відтворили справжню роль цієї особи та його штабу у знищенні євреїв Європи. Ієрусалимський процес над Ейхманом перетворився на подію світового значення. Як же трапалося, що в 1945 р. злочинця такого масштабу не вдалося піймати?

*(Закінчення буде)*

Одержано 20.03.91.

Освещается жизненный путь Симона Визенталя — настойчивого деятеля в деле розыска и наказания военных преступников, подробно рассказывается о длительных и сложных поисках им одного из самых жестоких гитлеровских палачей — А. Эйхмана, организатора уничтожения 6 млн. евреев Европы.